



Onsala kyrka

En kyrkobeskrivning



Svenska kyrkan

ONSALA FÖRSAMLING

Prästgårdsvägen 16, 439 31 Onsala
tel 0300-56 95 00, fax 0300-56 95 25
onsala.forsamling@svenskakyrkan.se

www.onsalakyrka.se

TRYCKERI Sandstens tryckeri AB

FOTO Ulrika Tönnäng, Bodil Jacobsson, Ingvar Carlsson

KÄLLOR Kyrkober beskrivning av biskop Helge Fosseus
Riksantikvarieämbetet

Onsala kyrka är en historiskt intressant kyrka med en mycket rik interiör, tack vare kaparadelns välstånd på 1700-talet. Men kyrkan är äldre än så. Murarna i långhusets västra del är rester av en medeltidskyrka och det sydvästra vapenhuset har tillkommit vid medeltidens slut, kring 1400-talet.

Under 1500- och 1600-talet skedde två stora förändringar som satte spår i Onsala församling; reformationen infördes och Halland blev svenskt. Från att ha varit en församling i utkanten av Lunds stift fick Onsala en plats i Göteborgs stift. Detta hände 1646. Sverige utvecklades till en stormakt och fick besittningar runt Östersjön, vilket stimulerade handel och sjöfart.

Onsala upplevde också en blomstringstid. Bönder byggde upp en handelsflotta och redarkaptener byggde gårdar, passande sina ägares nya värdighet och växande välstånd. Denna utveckling satte också sin prägel på kyrkan. Under en period som började i slutet av 1600-talet och pågick hela 1700-talet, byggdes kyrkan ut och smyckades invändigt.

Gå en rundtur i Onsala kyrka

Du kan titta in i Onsala kyrka via Google Maps. Vandra runt och se hur kyrkan ser ut från orgelläktaren eller kaptensläktaren, gå in i sakristian, vapenhuset, tornrummet eller Gathenhielmska gravkoret. Du hittar dit genom att söka på Onsala kyrka på Google eller via www.onsalakyrka.se. Det går också att scanna in QR-koden här intill.



Den äldre kyrkan

Tänk dig ett stort rektangulärt rum med predikstolen i sydöstra hörnet och mitt emot denna en stor läktare utmed hela norra långväggen. I öster en korvägg med triumfbåge och triumfkrucifix och ett altare med en medeltida altarpopsats, plant tak fram mot korväggen, ett vapenhus och ingång på långsidan. Så såg antagligen Onsala kyrka ut före 1690.

Från denna tid finns några bevarade föremål. Storklockan är från 1543 och hängde då i klockstapeln på Klockhögen nära kyrkan. Det medeltida altaret skänktes till Landa församling i slutet av 1600-talet. Dörren till predikstolstrappan består av två snidade bänkdörrar från 1600-talet och ljuskronan med 12 ljus skänktes till kyrkan av skepparen Johan Henriksson Cederwall 1675.

Den stora ombyggnadsperioden

Mellan 1690 och 1710 gjordes en så omfattande ombyggnad att den helt förändrade kyrkans utseende. I slutet av 1600-talet förlängdes långhuset mot öster och då byggdes även den nuvarande halvruna koravslutningen. Det plana taket togs bort och ersattes med ett valv och en ny och större altar-

uppsats beställdes. Något senare, i början av 1700-talet, byggdes det Gathenhielska gravkoret med sakristian på övre plan och en mindre tornspira – kyrkans första torn. Även merparten av takmålningarna, med motiv från såväl gamla som nya testamentet, målades vid denna tid. Dessutom fick kyrkan sin vackra dopfont och en orgel.

Några decennier senare byggdes det sydöstra vapenhuset och det större trätornet med stora timmerstockar. Den gamla klockstapeln var gammal och allt för enkel för den förskönade kyrkan och man ville ha kyrkklockan i ett riktigt kyrktorn.

Nyklassicism

Olika tider har olika smak, något som också satte sina spår på kyrkan. Efter 1830 genomgick kyrkan flera stora förändringar, influerat av det nya kyrkoidealet med klassicistisk ljushet och enkelhet. Inredningen byttes ut eller vitmålades, dopfonten flyttades till sakristian, bänkdörrarna togs bort, kyrkgolvets gravhällar flyttades ut på kyrkogården och gravkamrarna under kyrkgolvet tömdes. Målningarna på läktarbröstet utefter den norra långväggen hamnade i någon vrå, där de fick ligga i nästan hundra år innan de placerades på orgelläktarens bröstvärn vid den stora restaureringen 1918.

Målningarna på orgelläktaren fanns tidigare på läktarbröstet utefter den norra långväggen



Predikstolstrappans dörr är byggd
av två bänkdörrar från 1600-talet



Kyrktornet av trä byggdes på 1700-talet



Restaureringen 1918–1919

Restaureringen var omfattande. Förutom nytt golv, centralvärme, dubbla fönster och isolering av taket gjordes konserveringsarbeten och en allmän översyn av alla inventarier. Predikstolen, som hade vitmålat, återställdes i sitt ursprungliga skick. Dopfunten flyttades från sakristian till kyrkans kor, altarbordet förnyades och kyrkan fick mer sittvänliga bänkar. Vid denna restaurering gjordes också kaptensläktarna något mindre och de utskjutande hörnen sneddades av. Västra vapenhuset gjordes i ordning och gravhällarna som på 1830-talet flyttats ut, flyttades nu in från kyrkogården och placerades i vapenhuset, gravkoret och sakristian.

Tiden efter 1920

1953 fick kyrkan ett nytt golv av tegel, ett altare av sten och ny värmeledning. 1974–1975 gjordes omfattande konserveringsarbeten av altartavlan och dopfontens baldakin. Träinventarierna var angripna av trämask och takmålningarna täckta av sot och damm. Sakristian fick ny inredning och en dopfont från 1800-talet togs bort. Några av de främre bänkraderna togs också bort för att göra koret

större och ge plats för bland annat nattvardsfirande och konserter.

I vår tid

Våren 2006 fick kyrkan ny glans. Kyrktuppen förgylldes och man renoverade mycket av interiören. Målade ytor som bänkar och väggar fick ny färg. Fönstren reparerades och väggarna kalkades om. Det var ett stort jobb för konservatorerna från Sunne att göra rent väggar och tak, renovera altartavla, epitafier, änglar och andra utsmyckningar.

Utrymmet i koret behövde bli mer flexibelt så ett par bänkrader togs bort och altarringen och dopfunten gjordes flyttbara. Tre bänkar under orgelläktaren försvann och gav plats till ett nytt förråd.

Ljud- och ljusanläggningen byttes ut och förbättrades. Bland annat lyftes takmålningarna fram med modern belysningsteknik. Skärmar för att visa gudstjänstordningen och psalmer sattes också upp.



Predikstolen

Predikstolens ålder kan inte exakt bestämmas, men det verkar som om dess delar kommit till under skilda tider och i olika sammanhang. Själva predikstolskorgen är den äldsta delen och tillverkades på 1500-talet innan Halland blev svenskt. Därför är predikstolen placerad på höger sida i kyrkan, precis som i danska kyrkor. På predikstolen finns skulpturer och målningar som återger Kristi lidandes historia. Inskriptionerna är på latin. Relieferna har drag av italiensk renässans, vilken hade sin glanstid vid mitten av 1500-talet. De ursprungliga färgerna har blivit något dämpade, beroende på att predikstolen målades över med vit oljefärg på 1800-talet, enligt den tidens nyklassicistiska ideal. Målningarna återställdes vid restaureringen 1918–1919.

Barriären vid predikstolstrappan ger intryck av att vara gjord för att passa till predikstolen. Den har liknande mönster och bilder men skiljer sig i detaljerna. Bilderna är målade och inte skulpterade och är en fortsättning på predikstolens bildserie från Jesu lidande. På barriären finns dessutom text på danska vilket visar att den har tillkommit under den danska tiden. Ovanför predikstolen hänger baldakinen med sin duva, tinnar,

torn och förgyllda blomkrukor. På väggen mellan baldakinen och predikstolen hänger en tavla med texten Jahve, som betyder Herren, i en sol och under solen är riksvapnet med Carl XI:s namn målat. Både baldakinen och tavlan visar en annan stil än predikstolen och har antagligen kommit till senare.

Predikstolen har även ett minne från den äldre kyrkan, nämligen dörren till predikstolstrappan. I en beskrivning av kyrkan från 1920 står det: "Dörren till predikstolen är sammansatt av två bänkdörrar, som tydligen tillhört den med predikstol och läktarbröstning samtida 1600-tals bänkinredningen". Kyrkbänkarna i den äldre kyrkan hade alltså bänkdörrar med sniderier. Två av dessa finns bevarade och utgör den nuvarande dörren till predikstolstrappan.

Altartavlan

Altaruppsatsen i barockstil är gjord 1698 av Marcus Jäger. Den medeltida altartavlan som fanns tidigare finns bevarad, men i en annan kyrka. Vid slutet av 1600-talet skänktes den till Landa församling och finns nu att se i Landa kyrka.

Den nya altartavlans budskap står skrivet med guldbokstäver i den övre delen: "*Jesu Christi*



” Spiritus
Jehovae
locutus
est in me,
et sermo
eius per
linguam
meam. ”

2 Sam 23:2

”Herrens ande talar genom mig, hans ord är
på min tunga.” Inskription på predikstolen.



Detalj från predikstolens tak



Altartavla i barockstil

Guds Sons blod renar oss af alla synder". Mittpartiet är en silverbelagd träskulptur av Jesu på korset och bakom den en målning av Jesu moder och lärjungen Johannes. På målningen finns även kyrkspiror som symboliserar kristen framtid. På var sin sida av målningen finns två skulpterade änglar, en med kalken och skriften: "Fader är så tin vilje tag thenna drycken ifrå mig", och den andra ängeln med törnekransen och skriften: "Och i vredo samman en törnecrona och satte på hans hufvud". Dessa änglar sitter på en kraftig list över hela altarpopsatsen. Under listen finns en skulptur med nattvarens instiftande mot en bakgrund av tre kyrkfönster. Även här finns två änglar på sidorna med var sin skrift: "Tager, åter thetta är min lekamen" och "Dricker här af alle, ty thetta är min blod".

Hela altartavlan omramas av ett brett förgyllt ramverk med akantusrankan och ytterligare änglar. Högst upp två änglar med basuner och ytterst två med bibliska symboler ur Uppenbarelseboken, den på södersidan med korset och den åt norr med en pelare. Överst på altartavlan syns ett lamm med korsfanan, vilande på boken med de sju inseglen, enligt Uppenbarelseboken.

Domsängel

Framme i koret, strax framför altaret, hänger en ängel med en basun riktad mot församlingen. I handen håller han en bokrulle där det står: "Står upp i döda och kommer för domen".

Denna ängel är en gåva till Onsala kyrka och skänktes i samband med den omfattande restaureringen 1693 av Michel Mårtenson på Lundens gård.

Epitafium

Michel Mårtenson skänkte även det epitafium som hänger på södra långväggen i kyrkan. Det är ett epitafium över en gammal Onsalafamilj, Schale. I mitten finns en målning av 14 personer kring ett kors med kristusbild och texten:

Til Guds Namns Ähro, thes huses wyrdning, och sine käre föräldrars och syskons åminnelse hafver herren Michel Mårtensson Lund låtit thetta epitaphium insätta 1693.

Personerna på bilden finns begravda i ett mindre gravkapell ute på kyrkogården.

På den norra väggen finns ett epitafium av trä över Lars Gathenhielms bror Christian. Det är från 1722.

Takmålningar

Takvalvet är indelat i tre fält i längdriktningen. Den översta delen är målad som himmel med moln och änglar. Längst fram i koret, över altaret, målades treenigheten och längst i väster, över orgeln, finns ett ur omgivet av änglar som mellan sig bär en skrift: *"Tiden kommer och tiden går, evigheten förestår"*. Vid sidorna finns gestalter med harpa och fiol. I sidofälten finns stora ovala målningar med motiv ur bibeln. På norra sidan ser man fem bilder ur Gamla testamentet: *Människornas skapelse, Abraham offerar Isak, Jakobs dröm med himlastegen, Moses med kopparormen och Elias himmelfärd i den brinnande vagnen*. På den södra sidan finns fem bilder från Nya testamentet: *De vise männens tillbedjan i Betlehem, Jesu dop i Jordan, Jesus på förklaringsberget, Jesus korsfästes och Jesu himmelfärd*.

Bilderna är inramade med breda dekorationer av bladverk. Mellan fälten finns ett ramverk i grisaille med lagerkransar av akantusblad och lister med bladverk.

På flera av målningarna syns svensk natur i bakgrunden. Målaren gjorde detta för att kyrkobesökarna skulle känna igen sig och kunna ta till sig innehållet i målningen. I målningarna Moses med kopparormen och Jesus döps

syns en frodig grönska med skog och vattendrag. Juda öken var ju egentligen en torr bergsöken. I bilden över Jesu korsfästelse syns en medeltida svensk stad i bakgrunden, vilken skulle föreställa Jerusalem.

Huvuddelen av takmålningarna har gjorts av Sven Vernberg i början av 1700-talet, men korets och mittpartiets takmålning har troligtvis målats senare. Även takfotens undre parti är målat med en annan typ av måleri.

Dopfunten

Dopfunten från 1705 är skänkt av skepparna Anders Olsson Knape och hans son Oluf Andersson Knape. Den har träsniderier och stilen är karolinsk barock, precis som altartavlan.

Foten är en kalkformad träskulptur som står på sex kulor. För denna fot finns ett dopfat av mässing, "drivet och prässat arbete från 1673 ... med jaktscener runt kanten och Isaks offring i botten", står det i ett gammalt dokument.

Till dopfunten hör en hög och klockformad baldakin som också är sexkantig. Den är utsmyckad med sniderier och änglar med ett palmblad i ena handen och en bok hårt tryckt mot kroppen i den andra. I baldakintaket hänger en blå duva.



I bakgrunden av Jesu korsfästelse syns en svensk stad från medeltiden



Baldakinen
över dopfunten





Ostindiefarare
från 1828



Ljuskronan är skänkt av
Ingela Gathenhielms far



Polhemsur

Ljuskronor

Den stora ljuskronan med 24 ljus är skänkt 1706 av tre Onsala-gårdar: Ögården, Staragården och Hagen. Den främre ljuskronan med 12 ljus skänktes till kyrkan av skepparen Johan Henriksson Cederwall 1675. Den bakre ljuskronan donerades förmodligen av Ingela Gathenhielms far, Kapten Olof Hammar.

Kaptensläktare och votivgåvor

Livet i Onsala har dominerats av sjöfarten och när man läser om alla gåvor till kyrkan under 1700- och 1800-talen, finner man ständigt namn på skeppare och sjöfolk och deras gårdar. Traditioner växte också fram i samband med detta. Det blev vanligt att hemkomna fartygsbesättningar, med sin kapten i spetsen, tågade in i kyrkan och fram till altaret där de lämnade ett tackoffer för att ha bevarats under en lång och farofylld seglats. Därefter satte de sig på de främre läktarna på båda sidor om altaret. Dessa läktare kallas kaptensläktare.

Tackoffret som fartygsbesättningarna gav kunde vara något som tillverkats under de långa sjöresorna. På var sin sida om den

stora ljuskronan hänger två votivskepp. Det ena, Anna, är en ostindiefarare från 1828 och det andra, Janni, är en fullriggare.

Ordet "votiv" betyder löfte och en votivgåva gavs som ett löfte till Gud efter att man hade bett om räddning i en svår situation, till exempel sjönöd. Om man räddades skulle en gåva ges till kyrkan. I gamla handlingar står att även andra föremål kan ha varit votivgåvor, som ljusstakar, skål för dopfunten, nattvardskalk av silver från 1742, oblatask från 1745 skänkt av Mårten Torsson i Iserås och ett polhemsur i sakristian vilket skänkts av kapten Stillström på gården Gatan.

Orgel

Ett gammalt protokoll beskriver Onsala kyrkas första orgel: "Ett orgelverk, byggt 1709 i Oluf Knapes Hus, föräkrat af de förnämste skeppsredare och skeppare och en del skeppsfolk i socknen." 1918 fick kyrkan en ny orgel som också denna gång var en gåva från Knapegården.

2015 byggdes orgeln om på Tostareds orgelfabrik. Söderlingsfasaden och delar av orgelhuset finns kvar, men nästan allt innanför väggarna har bytts ut, bland annat fick den nya orgeln dubbelt så många pipor, hela 1812 stycken.

Gravkoret

Koret är byggt i två våningar. I den undre våningen står Gathenhielms marmorkistor och den övre våningen är utformat som ett kapell. Yttertaket är format som en kupol med ett spetsigt torn och en tretungad svensk örlogsflagga högst upp. Dörrarna in till koret har liksom altartavlan sniderier och man tror att de också är utförda av konstnären Marcus Jäger. Dörrarna är prydda med adelskronor, vilket kan vara tänkt att markera Gathenhielms nyvunna adelsskap.

I gravkoret ligger Lars Gathenhielm och hans hustru Ingela begravda i två stora marmorsarkofager av vit Carrara-marmor. De skulpterade marmorblick som utgör locken är sannolikt ett italienskt arbete. På båda finns ett krucifix uthugget och texter på svenska och latin. Vid huvudet står personuppgifterna:

*Wälförordnande Commendeur
til siös Den welborne Herren
Herr Lars Gathenhielm född
1689 d 30 nov i Onsala på
gården Gatha Afleden i
Götheborg 1718 d 25 april uti
sit 29 ålders åhr.*

På vardera sida finns verser inristade i marmorn:

*Med afwunds ögon må min
grift ej ansed blifwa af dig som
ej kan få den lyckan som jag
nått Min flit på jorden blef
wälsignadt med alt gådt Men
tänk hwad glädie Gud min siäl
har welat gifwa.*

*Til wärldsligt nöje har min
möda wida hunnit men hos min
Gud jag nu fulkomlig glädie har
Säg då om Gathenhielm ej
nogsamt lycklig war som på så
lycklig tid så salig ända funnit*

På Ingelas kista står det:

*Den wälborne Fruen Fru Ingela
Gathenhielm, Herr Commen-
deuren Gathenhielms älskelige
fru maka född i Onsala på
gården Hammarkulla 1692
d 11 september Afleden 1729
d 29 april uti sit 37 ålders åhr.*

*Min maka trogen var sin kong
ock fäders land. Men fåfäng
lyckan ej afhålla kunnat mig
Från trygga griften den han
gjordt för mig ock sig Fast jag
här drifwit har hans wärk i siö
ock strande.*

*Et kiärligt äckta band du död
aldels ej rifwer Emellan wänner
dem du skilier sorgse åt Ty de i
döden dock sig samla utan gråt
Fast du i werlden här dit spel så
hastigt drifwer.*



I gravkoret ligger Lars Gathenhielm
och hans hustru Ingela begravda

I gravkoret är också systemen Thalass gravsten bevarad och en sten över "Anders Larsen på Gaden". Hans samband med Gathenhielm är oklart.

Ursprungligen var gravkoret kalkat i en varm gulröd färg med fönsteromfattningar och pilastrar i mörkgrått men blev sedan, likt resten av kyrkan, vitkalkat.

Sakristian

Gravkorets övre våning är nu kyrkans sakristia. Från början var det troligtvis avsett att vara ett kapell och har också inretts med en altartavla. Mittpartiet på altartavlan är en skulptur som visar när Jesus gisslades inför Pilatus. På övre delen finns två änglar och vid den nedre två kvinnofigurer.

Sakristian har dessutom tretton träskulpturer, 115 cm höga, vilka står uppställda runt det åttasidiga rummet. De föreställer Jesus och hans apostlar.

Både skulpturerna och altartavlan sägs komma från det gamla kapellet i Gåsekil, nuvarande Gottskär. I början av 1500-talet var Gåsekil en dansk handelsstad men 1539 flyttades all handel till Varberg av den danska kungen och då lades kapellet ner.

Sakristians södra vägg domineras av Gathenhielms adelsvapen – ett blått fält med

en sol som lyser över en stengata, under vilken ett lejon reser sig. I sakristian finns också Gathenhielms fars och farfars gravstenar bevarade.

Gravstenar

Under 1600- och 1700-talet började man hedra framstående personer genom att låta dem få sin grav inne i kyrkan eller i vapenhuset. I kyrkans golv, framförallt kring altaret och i gångarna, lades flera stora och rikt utsmyckade gravhällar till deras minne. Man kan fortfarande se gravkamrarna under kyrkans golv, men kistorna är borttagna. Kistorna flyttades ut på kyrkogården någon gång på 1830–40-talet, samtidigt som hällarna togs ut ur kyrkan. Gravhällarna bevaras nu i sakristian, vapenhuset och gravkoret.

Kyrkklockor

I Onsala kyrka finns två kyrkklockor. Den stora klockan är från 1543 och omgjutet 1893 på kyrkbacken i Onsala. Först hängde den i klockstapeln på Klockhögen nära kyrkan eftersom den äldre kyrkan saknade torn. När kyrktornet byggdes flyttades kyrkklockan dit.

Den lilla klockan är från 1783 och gjord av klockgjutare Elias Fries från Jönköping.



Träskulpturerna i sakristian
kommer från kapellet i Gäsekil



Stora kyrkklockan

Inskriptionen på den stora klockan lyder:

*Från templets tinnar det budskap jag bär till
vandrar härnere:*

Si Herren är när, är när uti nåd.

*Än med frälsningens ord att föra till Zion sin
friköpta hjord.*

*Dig red till Hans möte i nådenes tid
att sist Du må hamna hos Honom i frid.*

Den lilla klockans inskription är:

*Säll Du, som af mitt liud wil låta Dig påminna
at up til templet gå, ther Gud sig låter finna
med ordet sitt med nåd, med dop och lifsens bröd
Du går rättfärdig hem, Guds vän i lif och död.*

*War glad, eho Du äst, at frihet Dig förunnas
at i Guds helgedom gå der Herrans lof förkunnas
som ande är och lif, som frögdar hertat Ditt.
Försummat eii den stund, Du hörer liudet mitt.*

En levande kyrka

Onsala kyrka är, nu liksom på 1600-talet, en mötesplats. Här firas gudstjänst flera gånger i veckan och du är alltid välkommen att sitta ner för en stunds bön eller vila.

www.onsalakyrka.se

Svenska kyrkan 
ONSA LA FÖRSAMLING

